

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ КОНСТИТУЮВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), с. 53–56

Розглядаються основоположні засади конституювання прав людини на національному та загальносвітовому рівнях. Вказується на спільне й особливе в такому конституюванні, оскільки з концептуальної та змістовно-практичної точки зору в цьому процесі все ж є і певні відмінності.

Актуальність теми зумовлена загальносвітовими й національними процесами суспільного розвитку політичних систем формування нових суспільних відносин. Драматичний перебіг подій в Україні за останні 25 років визначив демократичний напрям розвитку вітчизняної політики, який передбачає принципову відмову від авторитарних важелів впливу на особистість, забезпечення активної участі громадян у прийнятті політичних, суспільних рішень, формування поваги до думки опозиції та відстоювання свободи слова. Саме наявність цих імперативів розвитку Української держави спонукає до закріплення позитивних тенденцій у взаємодії держави та суспільства через удосконалення нормативної бази та механізмів виконання прийнятих рішень із захисту прав людини, стає цілком самодостатнім компонентом суспільно-політичної діяльності і входить до числа інтересів та дій політичних партій, громадських організацій, локальних самоврядних спільнот. Теоретичне дослідження зазначеної теми має також дати відповідь на питання щодо пошуку шляхів налагодження суспільної згоди та консенсусних методів вирішення конфліктних суперечностей, узгодження позицій щодо напрямів суспільної згоди політичних інститутів та процесів. Для суспільно-політичних процесів у сучасній Україні та багатьох країнах світу це має надто велике значення.

Проблематика захисту прав людини, толерантності, політичної стабільності тощо набуває важливості та актуальності також з точки зору співвідношення сучасного загальнолюдського змісту прав людини та національного, українського розуміння цього явища. Тобто просування демократичних цінностей, яке здійснюється державами Заходу, в багатьох випадках стає причиною формування негативного ставлення до самої ідеї прав людини та заперечення необхідності зусиль з їх захисту. У подібних випадках теорія та практика захисту прав людини стає джерелом дестабілізації політичної ситуації в окремих регіонах світу, що формує потребу політологічного обґрунтування стратегій та заходів послідовного узгодження універсального змісту прав людини з регіональними та національними моральними та релігійними доктринами.

Отже, політологічне вивчення сутності, взаємозв'язку багатовимірної проблеми захисту прав людини та політичної стабільності в суспільствах, у тому числі в Україні, покликане сприяти встановленню місця та ролі захисту прав людини у середовищі сучасних інститутів та процесів політики, дати нове уявлення про чинники формування та утримання політичної стабільності, визначити детермінанти впливу захисту прав людини на політичну стабільність у сучасній Україні.

Питання проблеми прав людини, їх сутності, забезпечення викликає гострий інте-

рес у провідних учених України, Росії, Європи та багатьох інших країн. Дослідження істотно важливих аспектів розвитку забезпечення політичної стабільності шляхом захисту прав людини здійснювали такі відомі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ф. Білі, М. Гарец, М. Головатий, Л. Даймонд, Р. Даль, О. Дідковська, Т. Сичова, І. Киянка, Ю. Левенець, С. Левицький, В. Литвин, А. Лійпхарт, А. Міхальченко, Р. Патнем, М. Примуш, Ф. Рудич, А. Сіленко, Ю. Сурмін, В. Халіпов, О. Чемшит, Г. Щедрова та ін. Водночас, незважаючи на ґрунтовне розроблення окремих аспектів, на сучасному етапі розвитку світової й вітчизняної політичної науки, інших суспільних наук стан розробленості проблеми є далеким від досконалого. Передусім, як не парадоксально, не існує більш-менш усталеного визначення поняття “права людини”.

Серед багатьох визначень поняття “права людини” нам імпонує те, що зроблене відомим російським політологом В. П. Халіповим у його кратологічному словнику “Власть” (мова — російська). “Права людини (human rights), — пише вчений, — це охоронювані державою, узаконені конституцією та іншими актами свободи людини, що обумовлюють її можливість діяти певним чином; система економічних, соціальних, політичних та юридичних прав і гарантій, спрямованих на розвиток людини” [11, 294].

За неможливості більш-менш однозначно, цілісно пояснити феномен “права людини” братимемо за зразок також визначення, наведене у навчально-енциклопедичному словнику “Політологія” (Львів, 2014). “Права людини — ціннісний еталон, який забезпечує індивідам вільний розвиток і самовизначення у рівноцінних умовах” (автор поняття — Н. Гедікова) [8, 543].

Варто вказати на кілька істотних характеристик (ознак) прав людини.

По-перше, вони є невід’ємним, обов’язковим елементом суспільних відносин, життя людини, людства загалом, хоча і по-різному виявляються у кожному окремо взятому суспільстві.

По-друге, права людини є мірилом рівня, стану розвитку суспільства, з огляду на

те, як окремо взята людина ними забезпечена.

Зауважимо, що права людини — не лише особливий вид невідчужуваних моральних прав. На думку авторів “Короткого оксфордського політичного словника” (2005), “вони однаковою мірою належать кожній людині, і то тільки тому, що це людина, незважаючи на расу, національність або належність до будь-якої конкретної соціальної групи. Права людини визначають мінімальні умови людської гідності і стерпного життя” [3, 543].

Фахівці вирізняють кілька “поколінь” (груп) прав людини, відносячи до них: а) громадянсько-політичні права (право на життя, свободу і свободу від тортур тощо); соціально-економічні права (часто їх називають ще своєрідними ідеалами, які потребують відповідної підтримки). У багатьох суспільствах через відсутність певних ресурсів, можливостей досить складно, а то і взагалі неможливо забезпечити ці права, наприклад, право на мир, розвиток, гуманітарну допомогу та ін. Зазначимо і те, що права людини мають нормативний і зобов’язуючий характер. Це питання потребує, однак, більш детального і предметного розгляду. Складність цієї проблеми тісно пов’язана з багатьма соціально-психологічними компонентами, які детально розглядаються в унікальній монографії “Трагедія свободи” американського вченого російського походження С. О. Левицького (мова — російська). Він наголошує, що поведінку, діяльність людини детермінують: свобода волі, свобода дії, свобода вибору, свобода бажання тощо [5, 9–45].

За багато століть сформувалися певні стандарти у галузі прав людини, тобто зразки правових актів, що в цьому випадку є взірцями, зразками для законодавчих процесів, практичних дій із забезпечення та реалізації прав людини. Ними, зокрема, є: Закони Ману (II ст. до н. е. — II ст. н. е.); Закони XII таблиць (451–45 рр. до н. е.); Салічна правда (бл. 507–511 рр.); Велика Хартія Вольностей (1215 р.); Біль про права (1628, 1789–1791 рр.); Декларація незалежності США (1776 р.); Декларація прав людини і громадянина (1789 р.) та ін. В Україні таким документом справедли-

во вважають Конституцію Пилипа Орлика (1712 р.).

У першій половині ХХ ст. величезну роль у забезпеченні прав людини стала відігравати прийнята у 1948 р. ООН Загальна декларація прав людини.

Нині права людини в переважній частині країн світу закріплюються конституційно. У Конституції України [2] права, свободи та обов'язки людини і громадянина закріплені вже у другому розділі. При цьому вони названі “невичерпними” [2, 8], тобто такими, що не можуть бути скасованими. У цьому розділі зазначається: “При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод” [2].

Оскільки права людини найбільш повно викладені у Загальній Декларації прав людини (Генеральна Асамблея ООН, 10 грудня 1948 р.), вкажемо на такі основні права людини, які за певними, звичайно, змінами, уточненнями, соціальними та іншими особливостями різних суспільств декларуються у головних правових документах країн. Це право на: життя; свободу і особистісну недоторканість; рівність перед законом; право вільно пересуватися і обирати місце проживання; право на громадянство; право вступати у шлюб і створювати сім'ю; право на володіння майном; право на свободу думки, совісті і релігії; право на свободу переконань; на свободу мирних зборів і асоціацій; соціальне забезпечення; працю, вільний вибір роботи та на справедливу і задовільну винагороду за неї, на відпочинок і дозвілля; на життєвий рівень; безкоштовну освіту тощо [9, 179]. За усієї, здавалося б, чистоти і прозорості прав людини вони є предметом немалих і досить широких дискусій, у тому числі і в сучасній Україні.

У частині прав людини, як і інших правових аспектів, існують певні правові стандарти для окремих регіонів, об'єднань країн тощо. Так, у забезпеченні, реалізації прав людини для України істотне значення, з огляду на політико-соціальні аспекти української інтеграції, мають правові стандарти ЄС. Це — своєрідні взірці, еталони, що втілюють най-

кращі здобутки європейської інтеграції і на які зобов'язані орієнтуватись у своїй діяльності держави — члени ЄС, а також і України, що має на меті інтеграцію з ЄС. Зазначеним стандартам притаманні такі ознаки:

а) основні ідеї, цінності (у тому числі і моральні), що сформувалися у річищі європейської правової традиції і є загальноєвропейськими у європейському суспільстві та серед демократичних держав Європи;

б) правові стандарти, що виступають як оптимальні юридичні вимоги, на підставі яких здійснюються наднаціональні (інтеграційні) права ЄС та національні (внутрішні) права його держав-членів, а також третіх держав [9, 8].

До основних джерел правових стандартів ЄС належать: установчі договори ЄС; правові акти інститутів ЄС; міжнародні угоди ЄС; Рішення суду ЄС; загальні принципи права ЄС; “м'яке” право ЄС; міжнародно-правові стандарти. Пояснимо, що до “м'якого” права, зокрема (англ. “Soft Law”), відносять програмні, рекомендаційні, декларативні та інші акти ЄС, що не мають юридично обов'язкової сили, а саме: рекомендації та висновки, за допомогою яких інститути ЄС висловлюють пропозиції або офіційні позиції з різних питань.

При розгляді проблем концептуальних основ прав людини, мабуть, найскладнішим є питання узгодження політики (політична воля) і права (відповідна норма життя та ін.). Відома українська політолог-правознавець І. О. Кресіна з цього приводу зазначає: “Політика — найскладніший предмет правового опосередкування, оскільки в ній акумулюється величезна кількість суб'єктивних факторів, нерідко протилежних, рівноспрямованих. Знайти розумний баланс цих устремлень і є завданням права і закону” [4, 469]. На тому, що політика і право не завжди можуть бути “співзвучними”, а часто мають і принципово відмінний характер, наголошують багато фахівців. Так, російський вчений М. Матузов вважає, що це зумовлено тим, що: різною є соціальна природа суспільств; різним є ступінь демократичного суспільного розвитку, цивілізованості суспільств; різним є стан

правосвідомості громадян у певному суспільстві, їхньої правової культури; неоднаковими є стан законності та правопорядку, форма влади та політична система суспільств, тип політичного режиму [6, 6]. Тобто таких складових досить багато. За такої ситуації має рацію український юрист В. Селіванов, який вважає, що право і політика мають доповнювати одне одного у досягненні спільної мети — розвитку суспільства. Політика, — зазначає автор, — має бути не тільки розумною, науково обґрунтованою, базуватися на пізнаних об'єктивних закономірностях, зокрема соціальних, а й справедливою стосовно більшості народу, засновуватися на праві [10, 9]. Така точка зору нам сповна імпонує.

Велике коло гострих проблем, що стосуються прав людини, пов'язані з мультикультуралізмом, потребою розбудови толерантних суспільств, управління суспільствами тощо. Український політолог М. Ф. Головатий зазначає: “Все гостріше у державному будівництві України сьогодні дається взначи принцип субсидіарності, як важливіша засада оптимального, розумного і раціонального розподілу владних повноважень: між державою і суспільством, між державною владою і громадянським суспільством та ін.” [1, 134]. Це, до речі, проблема багатьох суспільств, що стають на шлях розвитку ринкових механізмів господарювання і демократичних за характером соціальних відносин.

Отже, такими, у згрупованому плані, є основні аспекти концептуальної інституціоналізації прав людини у сучасній науковій думці.

Література

1. Головатий М. Національне буття і проблема формування політичних націй у XXI столітті: парадигмальні особливості і протиріччя / М. Головатий // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності. Матеріали IV Міжнар. наук.-теорет. конф. Житомир, 1–2 жовт. 2015 р. — Житомир, 2015. — С. 127–135.
2. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — Київ, 1996. — 42 с.
3. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер. з англ. — К.: Основи, 2005. — 789 с.
4. Кресіна І. О. Політика і право: проблеми співвідношення / І. О. Кресіна // Правова держава. — 2003. — Вип. 14. — С. 144–160.
5. Левицкий С. А. Трагедия свободы / С. А. Левицкий. — [2-е изд., фототипич.]. — Посев, 1958. — 349 с.
6. Матузов Н. И. Право и политика: антиподы или союзники / Н. И. Матузов // Правовая политика и жизнь. — 2001. — № 1. — С. 14–28.
7. Політико-правові стандарти ЄС і напрями вдосконалення моделі модернізації сучасної України: наук. записка / відп. ред. В. П. Горбатенко. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. — 108 с.
8. Політологія: навчальний енциклопедичний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівня акредитації / за наук. ред. д-ра політ. наук Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, О. М. Сорота, Л. Я. Угрин та ін.]. — Львів: Новий Світ–2000, 2014. — 779 с.
9. Политологический словарь / сост. Р. Г. Григорян, А. А. Когтева, Т. А. Мальгина, В. Г. Смольков, В. Ф. Халипов. — К.: Инно Центр, 1991. — 260 с.
10. Селіванов В. Предмет дослідження — державна політика / В. Селіванов // Віче. — 2005. — № 1. — С. 6–12.
11. Халипов В. Ф. Власть: кратологический словарь / В. Ф. Халипов. — М.: Республика, 1997. — 431 с.

Права людини — всеохоплююче суспільне явище, що відповідним чином пояснюється та юридично (конституційно) закріплюється. У кожній країні є певні відмінності у його трактовці, однак принципова сутність була і є єдиною.

Human rights — a comprehensive social phenomenon that is explained properly and legally (constitutionally) fixed. In every country there are certain differences in its interpretation of, but the fundamental nature has been the only one.

Права человека — всеобъемлющее общественное явление, которое соответствующим образом объясняется и юридически (конституционно) закрепляется. В каждой стране существуют определенные отличия в его объяснении, однако принципиальная сущность была и остается неизменной.

Надійшла 7 вересня 2016 р.